

POSUDEK DISERTAČNÍ PRÁCE

PhDr. Ivy Enachescu – Hroncové: *Teorie sociální směny a její užití v poradenství*.
Katedra psychologie Fakulty sociálních studií Masarykovy university v Brně, 2005
školitel: prof. PhDr. Vladimír Smékal, CSc.
posudek zpracoval: prof. MUDr. Jaroslav Bouček, CSc.

Rozsah disertace je 149 stran, vlastní text je zakončen českým Souhrnem a anglickým Summary, jsou zařazeny přílohy, literatura zahrnuje 383 titulů, je zpracován rejstřík.

Ve své disertační práci *Teorie sociální směny a její užití v poradenství* zpracovala PhDr. Iva Enachescu-Hroncová nesnadné a v Čechách dosud téměř nepovšimnuté téma – jakkoliv pojem sociální směny je znám behaviorálním a kognitivně-behaviorálním terapeutům, a všem těm, kteří četli články a knihy Knoblocha a Knoblochové (1993) *Integrovaná psychoterapie a Integrovaná psychoterapie v akci* (1999).

Jak autorka správně říká, na jedné straně jsou poznatky sociální směny běžné v každodenním životě - ve své všeobecné formě je to jedna z nejstarších teorií lidského chování – na druhé straně (a možná, že právě proto) jsou poznatky o sociální směně tak roztržité, že to snad nemá obdoby v žádném jiném vědním úseku. Autorka rovněž upozorňuje, i když podrobněji nerozebírá, na to, že dva laureáti Nobelovy ceny udělené v roce 2005, Aumann a Schelling, ji získali za práci na tématech sociální směny, vycházející rovněž z teorie her, i když terminologii sociální směny neuvádí. A je zvláštní, že hlavní představitel teorie sociální směny, H. H. Kelley a kol., se ani ve svém posledním obsáhlém díle *Atlas of Interpersonal Situations*, (2005) o Aumannovi nezmiňuje vůbec a o Schellingovi jen letmo.

Jde o teoretickou práci psycholožky, dlouhodobě pracující ve školském a zdravotnickém poradenství a poradenství sociálních služeb. Práce je originální již počínajíc prvním úkolem, který si autorka vytyčila, a to shromáždit veškerá témata sociální směny a vyhledat porůznu ve světové literatuře rozptýlené publikace, jež se jimi zabývají, a to převážnou většinou pod jinými jmény. Jak uvádí, autoři se většinou vzájemně necitují, situace jež snad nemá obdoby a odporuje pravidlům obecně přijatým ve vědě. Příkladem tématu, který autorka do témat sociální směny zahrнула a který se v literatuře sociální směny nevyskytuje, je mikro-směna odměn a výdajů každodenního života, jako jsou pozdravy povrchních známých, které popisuje Berne a neuvědomělá výměna signálů erotického dvoření se, což zkoumal Schefflen. Příkladem toho, jak se autoři vzájemně necitují, je práce evolučních psychologů o sociální směně, reprezentovaná Ledou Cosmides a spolupracovníky, která necituje ani hlavní reprezentanty teorie sociální směny. Totéž platí o hlavních reprezentantech teorie sociální směny, Thibautovi, Kelleym, kteří se převratnými pracemi evolučních psychologů nezabývají a příslušné autory necitují (teprve v Kelleyho a kol. Atlasu interpersonálních situací z roku 2003 je letmá zmínka).

Rozsah témat práce autorky, jejich uspořádání a vyhledání odpovídající literatury je takové širší, že pokud je mi známo, to nemá v literatuře obdoby. Již identifikace témat byla sama o sobě výsledkem teoretických úvah.

Autorka jasně vymezila oblast sociální směny a vytyčila čtyři problémy, jimž se rozhodla věnovat se zvláštní pozorností.

Jsou to:

1. Pochybnosti o oprávněnosti teorie sociální směny
2. Roztříštěnost témat sociální směny a jejich integrace
3. Užití sociální směny v poradenské a jiné praxi
4. Rozšíření teorie sociální směny na oblast myšlení

V průběhu práce vyvstalo páté téma:

5. Patologie sociální směny, které autorku vedlo k dotazníkové studii výskytu pocitu chronické křivdy a jejího podílu (její role) na životní nespokojenosti.

V práci je popsán vývoj teorie sociální směny od doby, kdy byla formulována Homansem v roce 1958, včetně toho, co jí myšlenkově předcházelo, jak v lidové moudrosti (například „Zlaté pravidlo“), tak v oblasti sociální psychologie a sociologie (např. Rossův „zákon osobního vykořisťování“, 1921, a jiné); Waller a Hill, 1951: „zákon nejmenšího zájmu“; Knoblochovo „pravidlo motivační rovnováhy“, 1954).

Autorka ve své práci využila kvalitativních pozorování a zkušeností z rozsáhlé, rozmanité a dlouholeté praxe.

Jak již bylo uvedeno, ve své práci se soustředila na zodpovězení čtyř otázek :

1. Oprávněnost teorie sociální směny

Autorka analyzuje častou námitku, že teorie sociální směny je založena na filozofii hédonizmu a egocentrizmu. Tato charakteristika teorie sociální směny je opakována až dodnes, dokonce i v učebnicích sociální psychologie (například Alcock a kol., 2001). Autorka rozlišuje mezi hlavními autory a interprety. Tato kritika je oprávněná, pokud jde o mnohé interprety, včetně uvedených učebnic. Je však neoprávněná, pokud jde o hlavní autory sociální směny. Jak ukazuje autorka, nedorozumění je sémantického původu: tak i když Homans hovoří o maximalizaci osobního uspokojení, může jít o uspokojení altruistického jednání, „altruisté získají nejvíce“. Ač jinak formulováno, s tím výslovně souhlasí Thibaut a Kelley (1959) a Kelley a Thibaut (1978). Ale jak správně autorka dovozuje, nejpřesvědčivější je rozšířená teorie vzájemné závislosti Kelleyho a Thibauta z roku 1978 a to poukazem na mechanismus transformace, jímž jedinci věnují pozornost odměnám a výdajům nejen svým, ale též svých partnerů. Při tom může mít různé cíle, od egoistických až po altruistické. Zajímavé je zjištění autorky, jako ilustrace podivné i situace teorie sociální směny, že druhá kniha, Kelley a Thibaut, 1978, často není citována, ač předchozí kniha citována je. Tak je tomu například v učebnici Social psychology, Alcocka a kol., 2001, kteří uvádí knihu Thibauta a Kelleyho z roku 1959, nikoliv však knihu Kelleyho a Thibauta z roku 1978, a tak o důležitém pojmu transformace se nezmiňují.

2. Roztříštěnost a integrace témat sociální směny

Zde autorka shromáždila neobyčejné množství témat sociální směny, jež existují pod nejrůznějšími názvy, objevuje již zmíněnou mikro-směnu každodenního života. Rozsáhlý je oddíl o manželském a rodinném poradenství a psychoterapii, kde autorka objevuje téma sociální směny též u autorů, kteří pojmový rámec teorie sociální směny neužívají a asi jej ani neznají.

Autorka si vzala za úkol kriticky shrnout a teoreticky integrovat tyto roztříštěné fragmenty, například teoreticky sjednotit dva nevýznamnější současné směry, teorii vzájemné závislosti Kelleyho a

Thibauta, se směrem evoluční psychologie (Cosmides a Tooby), jež pojímá sociální směnu jako „Darwinský algoritmus“. Tak například ukazuje, že rodový altruismus funguje jako transformace v teoretickém rámci vzájemné závislosti (Kelley a Thibaut). Dokazuje omezení obou směrů, daná tím, že se vyvíjejí bez ohledu na druhý směr, např. Kelley a Thibaut vidí transformaci jednostranně, jako by byla dána jen výchovou. Na druhé straně autorka kritizuje jednostranný pohled hlavní představitelky sociální směny v evolučním pojetí, Ledy Cosmidesové, která nevhodně definuje pojem sociální směny jako totožný s pojmem recipročního altruizmu a tak vylučuje z teorie sociální směny interakci příbuzných (rodový altruismus). --

Shrnuji, že shromážděná a integrovaná témata, výsledek autorčiných teoretických úvah, mají nečekanou šíři, pokud je mi známo, daleko větší než je tomu v dosavadní literatuře.

3. Užití teorie sociální směny v poradenské praxi

Zde autorka přesvědčivě dokazuje užitečnost teorie sociální směny, jako vodítka ve školském a zdravotnickém poradenství a psychoterapii manželské, rodinné a skupinové, a v poradenství sociálních služeb. Dokládá kazuistikou, jak odměny a výdaje žáka, který šikanuje, souvisejí a mohou být změněny modifikací odměn a výdajů řady osob, které jsou vzájemně závislé, jako jsou spolužáci, učitelé a rodiče. Diagramy odměn a výdajů pomáhají porozumět motivačnímu předivu a umožňují zvolit skupinovou motivační strategii. Úvahy sociální směny vedou autorku k vytvoření technik ovlivňujících chování, jako jsou techniky hraní rolí.

4. Myšlená sociální směna

Opírajíc se o Knoblochův skupinový model osobnosti (Knobloch, 1963, 1999, 2003), uvádí autorka tuto myšlenku do literatury o sociální směně. (Jak autorka uvádí, Kelley, v korespondenci s Knoblochem, ji uznal jako důležitý námět dalšího studia). Jedinec je neustále v myšlené interpersonální aktivitě a získává myšlené odměny a má výdaje, jako jsou pochvaly a výčitky svědomí. Tato myšlenka je příslibem neobyčejného rozšíření teoretického pole sociální směny a může zasáhnout i do teorie osobnosti.

5. Páté téma bylo formulováno až ke konci práce a autorka v něm hodlá pokračovat.

Je to psychopatologie sociální směny, která se ukazuje být daleko závažnější a rozšířenější, než se jí jevílo na začátku studie. To dokumentuje výsledky svého dotazníku u průměrně zdravých lidí, psychologů a psychiatrů v kvalifikačním kurzu psychoterapie. Sociální směna a její poruchy se dotýkají duševního zdraví člověka a jsou důležitými tématy, hodnými intenzivního studia.

CELKOVÉ ZHODNOCENÍ

Práci doporučuji k přijetí a pokládám ji za výjimečnou.

Je výjimečná již volbou tématu, o jejímž oprávnění dříve pochybovali i seriózní autoři. Je výjimečná a dle mých informací jedinečná rozsahem témat vypátraných jako legitimní témata sociální směny. Je také výjimečná syntézou různých přístupů, jako je teorie vzájemné závislosti (Kelley a Thibaut) a evolučního pojetí (Cosmides a Tooby). Je výjimečná objasněním možnosti široké aplikace v poradenství a v psychoterapii. A je také výjimečná perspektivami, které otevírá. Téma myšlené sociální směny nejen slibuje nečekané rozšíření pole sociální směny, ale může mít také význam pro teorii osobnosti. Podle autorky je významná část duševního života řízena pravidly sociální směny, tedy pravidly interpersonálních odměn a výdajů. Pro psychiatrii je zajímavé téma patologie

sociální směny, kterému bude nutno věnovat pozornost jak teoreticky, tak i v psychiatrické praxi, zejména v psychoterapii.

Nebudu se vyjadřovat k námětům vymykajícím se poli individuální psychologie a psychiatrie, jako je význam sociální směny a distribuční spravedlnosti v dějinách, který je zajímavý a asi podnětný. Ostatně jak autorka upozorňuje, Schelling, laureát Nobelovy ceny v roce 2005, zdůraznil podobnost směny a jejího uskutečňování mezi jednotlivci a společenskými skupinami a národy.